

การจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชา

คำนำ

การจัดโต๊ะหมู่บูชาเป็นเอกลักษณ์ของชาติอย่างหนึ่ง ได้ปฏิบัติ เป็นประเพณีสืบต่อกันมาจนซึมซับเป็นวัฒนธรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับพิธีสงฆ์ ทั้งในพระราชพิธี รัฐพิธี และพิธีการทั่วไป วัตถุประสงค์ของการจัด โต๊ะหมู่ บูชาเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปพร้อมทั้งเครื่องบูชาสักการะ ตามคติ ของชาวพุทธ ซึ่งมีการจัดในรูปแบบที่หลากหลายแตกต่างกันตามความ นิยมของแต่ละท้องถิ่น ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นทั้งศาสตร์และ ศิลป์ที่ทรงคุณค่ายิ่ง สมควรได้รับการอนุรักษ์และสืบทอดให้ยั่งยืนต่อไป

สำนักศิลปะและวัฒนธรรมตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของ การจัด โต๊ะหมู่บูชา จึงได้จัดพิมพ์หนังสือการจัดโต๊ะหมู่บูชา เผยแพร่แก่ เด็ก เยาวชน นักเรียน นักศึกษา บุคลากรมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม และประชาชนทั่วไป หวังว่าจะเป็นประโยชน์ ต่อการศึกษาเรียนรู้และการ ปฏิบัติที่ถูกต้องตลอดไป

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
การจัดโต๊ะหมู่บูชา	1
ประวัติความเป็นมา	1 - 5
วัตถุประสงค์ของการจัดโต๊ะหมู่บูชา	6 - 7
ความสำคัญของโต๊ะหมู่บูชา	8 - 9
การจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชา	10
ข้อกำหนดและข้อยกเว้นการจัดโต๊ะหมู่บูชา	11
การจัดโต๊ะหมู่บูชาในพิธีทางพระพุทธศาสนา	12 - 22
การจัดโต๊ะหมู่ในพิธีถวายพระพร	23 - 24
การจัดโต๊ะหมู่บูชาในพิธีประชุมหรือสัมมนา	25 - 26
การจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชาเพื่อการประกวด	27 - 29
ผังการจัดโต๊ะหมู่บูชา	30 - 33
การแสดงความเคารพและการบรรเลงเพลง ในพิธีการต่างๆ	34 - 36
บรรณานุกรม	37
อ้างอิง	38

การจัดโต๊ะหมู่บูชา

โต๊ะหมู่บูชา คือ กลุ่มหรือชุดของโต๊ะที่ใช้ตั้งพระพุทธรูป หรือสิ่งอันเป็นที่เคารพสักการะ เช่น พระบรมฉายาลักษณ์ พระบรมสาทิสลักษณ์ หรือพระบรมรูปหล่อของพระมหากษัตริย์ พระฉายาลักษณ์ หรือพระสาทิสลักษณ์ ของพระบรมวงศานุวงศ์ หรือรูปของบรรพบุรุษ ประกอบด้วยเครื่องบูชา อันเป็นการแสดงออกซึ่งความเคารพอย่างสูงของผู้ที่สักการะ และเป็นการแสดงถึงความกตัญญูที่พึงมีต่อผู้มีอุปการคุณซึ่งเป็นวัฒนธรรมอันดีงาม ที่มีคุณค่ายิ่งของสังคมไทย

ประวัติความเป็นมา

ความเป็นมาเกี่ยวกับโต๊ะหมู่บูชานั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในเรื่อง “อธิบายเครื่องบูชา” ได้ทรงกล่าวถึงมาหมู่ไว้ดังนี้

“เครื่องบูชาชนิดนี้เป็นของไทยแกมจีนนั้น เพราะความคิดที่จัดเครื่องบูชาเป็นความคิดไทย แต่กระบวนการที่จัดเอาอย่างมาจากที่จีน เขาจัดตั้งเครื่องแต่งเรือน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ลายฮ่อ” ซึ่งจีนชอบเขียนฉาก และเขียนเป็นลายแจกันและเครื่องถ้วยชามอย่างอื่น จีนเรียกว่า “ลายปักโก๊” เป็นของที่ได้เห็นกันมาในประเทศนี้เห็นจะช้านานแล้ว แต่ตามเรื่องตำนานปรากฏว่า เมื่อในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงสร้างสวนขวาที่ในพระบรมมหาราชวัง (ตรงบริเวณสวนศิวาลัยบัดนี้) ครั้งนั้น ประจวบเวลาราชทูตไทยออกไปเมืองปักกิ่ง ไปได้เครื่องตั้งแต่งเรือน อย่างจีนเข้ามาจัดแต่งพระตำหนักที่ในสวนขวา เป็นเหตุให้เกิดนิยมกันขึ้น เป็นที่แรกว่า เป็นของงามน่าดูถึงไปผูกเป็นลายเขียนผนังโบสถ์ แต่คิด ดัดแปลงไปให้เป็นเครื่องพุทธบูชา ยังมีปรากฏอยู่ทุกวันนี้

ที่พระอุโบสถวัดราชโอรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างตั้งแต่ ยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ อยู่ในรัชกาลที่ ๒ แล้ว เจ้าพระยา นิกรบดีรินทร์ (โต ต้นสกุล กัลยาณมิตร) เอาอย่างมาเขียนฝาผนังพระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร ซึ่งสร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น เป็นต้นสันนิษฐานว่า แม้ใน ชั้นนั้นก็ยังไม่เกิดเครื่องบูชาอย่างมาหมู่ มาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริโดยอนุโลมตามลายฮ่อ ซึ่งเขียนผนังโบสถ์ดังกล่าวมาแล้ว ให้สร้างมาหมู่ขึ้นสำหรับตั้งเครื่องบูชาหน้าพระประธานในพระอุโบสถ วัดพระเชตุพน เป็นมาหมู่ใหญ่ ๑๑ ตัว และทรงพระราชดำริให้สร้างมาหมู่ ขนาดน้อย มีมาสำหรับตั้งเครื่องบูชาหมู่ละ ๔ ตัว ตั้งประจำพระวิหารทิศ สันนิษฐานว่า เครื่องบูชาอย่างมาหมู่เกิดขึ้นด้วยพระราชดำริของพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งฉลองวัดพระเชตุพนเป็นเดิมแล้ว ผู้อื่นนิยมก็เอาแบบอย่างทำกันต่อมาจนทุกวันนี้

เครื่องบูชาอย่างมาหมู่ที่ใช้เวลามีการงาน ใช้เป็นที่ตั้งพระพุทธรูป ประกอบเครื่องบูชา เช่น ในงานทำบุญเรือน เป็นต้น ก็มีใช้แต่เป็นอย่างเครื่องประดับ เช่น ตั้งที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่องานระดูหนาวเป็นต้นก็มี ถ้าใช้ตั้งพระพุทธรูปต้องถือว่า ที่ตั้งพระเป็นสำคัญ คือ จะตั้งอย่างไรให้เป็น สง่างาม เหลือที่ตั้งพระเท่าใด จึงจัดเครื่องบูชาเข้าประกอบคือ เจึงเทียน และเครื่องปักดอกไม้เป็นต้น ถ้าตั้งมาหมู่เครื่องบูชาเป็นอย่างเครื่องประดับ โดยเฉพาะมีการประกวดกัน มีเครื่องกำหนดสำหรับการตัดสินว่า ดีหรือเลว ด้วยหลักดังอธิบายต่อไปนี้คือ

๑. ความสะอาดเป็นข้อสำคัญอย่างยิ่ง ถึงตัวมาหมู่และเครื่องตั้งเครื่องประดับจะดีปานใด ถ้าปล่อยให้เปื้อนเปรอะสกะปรก ก็อาจถูกตัดสิน เป็นตกไม่ได้รางวัล เพราะเป็นความผิดของเจ้าของ

๒. ตัวมาหมูนั้นควรใช้ของทำประเทศนี้ถ้ายังมีฝีมือทำประณีต และ

ความคิดประกอบม้าสูงต่ำให้ได้ทรวดทรงงามเพียงใด ก็นับว่าดีขึ้นเพียงนั้น ม้าหมู่ที่ทำมาขายแต่เมืองจีนไม่นับเข้าองค์สำหรับตัดสินให้รางวัล เพราะเป็นของมีขายในท้องตลาดดาษดื่นนับด้วยร้อย หาพิเศษไม่

๓. เครื่องบูชาที่ตั้งบนม้าหมู่จะใช้เครื่องแก้วหรือเครื่องถ้วย เครื่องโลหะหรือทำด้วยสิ่งอันใดก็ได้กำหนดเลือกกว่า ดินนั้น คือ เป็นของหายาก สามารถหาของประเภทเดียวกันได้หมด ยกตัวอย่าง ดังเช่นว่า ถ้าใช้เครื่องแก้วเจียรระโน หนามขนุน ก็ให้เป็นเครื่องแก้วเจียรระโน หนามขนุน ทั้งสิ้น หรือใช้เครื่องแก้วแดง ก็ให้เป็นเครื่องแก้วแดงทั้งสิ้น ดังนี้เป็นตัวอย่าง สิ่งของที่ตั้งไม่ขัดกับเครื่องบูชา ยกตัวอย่างข้อห้ามตั้งเอาชามอ่างสำหรับล้างหน้ามาตั้ง หรือเอาคณทีที่เขาทำสำหรับใส่สุรามายใช้ปักดอกไม้ ดังนี้ เป็นต้น นับว่าขัดกับเครื่องบูชาอย่างยิ่ง แต่กำหนดเหล่านี้มีการผ่อนผันให้บ้าง เช่น บางทีคุมของที่หายาก ยกตัวอย่าง ดังคุมเครื่องแก้วเจียรระโน อย่างกะหลาป่า หาเชิงเทียนแก้วอย่างนั้นไม่มีจะใช้อย่างอื่นแทนก็ไม่ผิดเสีย เพราะพื้นวิสัยซึ่งจะหาได้ถ้าว่าโดยย่อเครื่องตั้งม้าหมู่นั้น ถ้าเป็นของหายาก และได้ครบทั้งชุดหรือโดยมากนับว่าดี

๔. กระจับจี้จัดตั้งของบนม้าหมู่เครื่องบูชานั้น ต้องจัดให้เห็นสว่าง งาม แก่ตา คือ ได้ช่องไฟและแลเห็นของเล็กของใหญ่ได้ถนัด แม้ในเวลา กลางคืน ก็ให้แสงไฟเทียนที่จัดตั้ง อาจส่องกระจ่างทั่วทั้งหมู่ม้า จึงนับว่า ดี ยิ่งของ ซึ่งจัดในเครื่องบูชาไม้ดอกไม้เป็นต้น ยิ่งจัดให้ประณีตงดงามก็ยิ่งดี

๕. สิ่งของสำหรับจัดตั้งเครื่องบูชาม้าหมู่นั้นของที่เป็นหลักจะขาดไม่ได้ก็คือ เทียน รูป ดอกไม้ ๓ อย่างนี้ นอกนั้นเห็นอันใดเป็นของสมควร ดังเช่นผลไม้เป็นต้นจะใช้ด้วยก็ได้แต่มีข้อห้ามตามตำราหลวงมิให้ใช้ดอก หรือผลไม้ซึ่งสาธุชนมักรังเกียจกลืน ยกตัวอย่างดังเช่น ผลฝรั่ง ผลมะม่วง ผลจันทร์ที่สุกงอมนั้น เป็นต้น”

จากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับเครื่องบูชาดังกล่าว ทำให้สันนิษฐานได้ว่าการจัด โต๊ะหมู่บูชา เริ่มมีมาแต่รัตนโกสินทร์ตอนต้น สืบเนื่องมาแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงมีพระราชดำริให้จัดสร้างม้าหมู่ขึ้นสำหรับตั้งเครื่องบูชาหน้าพระประธานในพระอุโบสถ วัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นม้าหมู่ขนาดใหญ่ และม้าหมู่ขนาดเล็ก ที่ตั้งประจำวิหารทิศ แต่ยังไม่มียอดโต๊ะตัวกลางที่เป็นฐานรองรับม้าหมู่ ซึ่งเป็นการจัดแปลง โต๊ะเครื่องบูชาอย่างจีนมาเป็นของไทย และต่อมามีผู้นิยมจัดโต๊ะเครื่องบูชา ม้าหมู่เพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และมีโต๊ะประกอบเป็นที่ตั้งเครื่องบูชา ในการทำบุญโอกาสต่างๆ ของพระบรมวงศานุวงศ์ และของเจ้านายผู้ใหญ่ ในสมัยนั้น ในช่วงระยะเวลาที่ถือว่าได้มีการพัฒนาเกี่ยวกับโต๊ะหมู่บูชา มากที่สุดยุคหนึ่ง ก็คือ ในการจัดพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าภาชีนายอากรพ่อค้า จัดโต๊ะเครื่องบูชา เข้าไปตั้งเป็นเครื่องประดับ จำนวน ๑๐๐ โต๊ะ ซึ่งเป็นปฐมเหตุที่ให้ความนิยม ในการประกวดโต๊ะเครื่องบูชา ดังนั้น ในการบำเพ็ญกุศลคล้ายวันประสูติ ของพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้านายผู้ใหญ่ หรืองานทำบุญวันคล้ายวันเกิด ของผู้มีบรรดาศักดิ์ มักจะมีการประกวดโต๊ะหมู่บูชาและการจัดเครื่องบูชา เมื่อของผู้ใดดีก็จะมีรางวัลพระราชทานหรือมอบให้ เมื่อมีผู้นิยมในการ ประกวดม้าหมู่ ก็ย่อมมีการดูแลรักษาเครื่องบูชาให้คงอยู่ครบชุด มีการ จัดแปลงในการสร้างม้าหมู่บูชาให้มีความวิจิตรสวยงาม อันเป็นการแสดงถึง ภูมิปัญญาและฝีมือเชิงช่างของนายช่างไทย อันเป็นการพัฒนาการจัดสร้าง โต๊ะหมู่บูชาของนายช่างไทย ดังที่ได้พระนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งเกี่ยวกับข้อกำหนด การพิจารณาม้าหมู่หรือโต๊ะหมู่ของคณะผู้จัดการประกวดในสมัยนั้นข้อหนึ่ง คือ “ตัวม้าหมู่นั้นควรใช้ของทำ

ประเทศนี้ถ้ายังมีมือการทำประณีต และ ความคิดประกอบมาสูงต่ำให้ได้ ทรวดทรงงดงาม ก็ยิ่งถือเป็นการทำด้วยการมี ความคิดริเริ่มจัดแปลงให้ สวยงามเหมาะสมได้สัดส่วน ผู้เป็นเจ้าของโต๊ะหมู่ ชุดนั้นก็เป็นผู้สมแก่ ราววล” ที่เป็นดั่งนี้ก็เพราะต้องการส่งเสริมให้ช่างไม้ไทย ได้มีความคิดใน การจัดแปลงและสร้างมาหม้ออันเป็นการแสดงออกถึงศิลปะ และมีมือเชิง ช่างของนายช่างไทยที่มีลักษณะอันอ่อนช้อยและสวยงาม ซึ่งเป็นการแสดง ให้เห็นวัฒนธรรมทางด้านศิลปะของสังคมไทย ซึ่งเป็น ประเทศที่มี เอกลักษณ์ในการคิดลวดลายเป็นแบบเฉพาะของตนเอง ซึ่งต่อมามีการ จัดสร้างโต๊ะตัวกลางเพื่อเป็นฐานสำหรับรองรับมาหม้อเพื่อให้มี ความสะดวก ในการจัดตั้ง เนื่องจากเมื่อนำมาหม้อไปจัดตั้งในสถานที่ทำบุญ บางแห่งซึ่งมี พื้นที่ไม่เสมอกัน ก็จะต้องจัดหาวัสดุมารองรับที่ฐานของมาหม้อ แต่ละตัว เพื่อให้มีความเสมอกันและสวยงามซึ่งทำได้ยาก เมื่อมีโต๊ะตัวกลาง สำหรับ ตั้งเป็นฐานไว้รองรับกลุ่มโต๊ะหมู่หรือมาหม้อแล้ว สามารถทำให้ตั้ง โต๊ะหมู่ได้ ง่าย เกิดความเด่นและมีความสวยงามเพิ่มขึ้น ซึ่งถือเป็นการพัฒนา ด้าน ความคิดในการจัดสร้างโต๊ะหมู่ของนายช่างไม้ของไทย

การจัดโต๊ะหมู่บูชา ถือเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอันสำคัญ ประการหนึ่งของสังคมไทย ซึ่งได้มีการปฏิบัติสืบทอดและสืบสานกันมา เป็น ระยะเวลาอันยาวนาน ตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น พระราช ประเพณีหรือพระราชพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ หรือ ประเพณีต่างๆ ของสังคมไทย จึงได้มีการจัดโต๊ะหมู่บูชาในการประกอบพิธี ต่างๆ อันเป็นการ แสดงออกถึงการบูชาต่อสิ่งอันเป็นที่เคารพสักการะอัน สูงยิ่งตามที่บรรพบุรุษ ได้กระทำเป็นแบบอย่างไว้ด้วยความกตัญญูกตเวที ในภูมิปัญญาของ บรรพบุรุษ

วัตถุประสงค์ของการจัดโต๊ะหมู่บูชา

การจัดโต๊ะหมู่บูชา เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป พร้อมทั้ง ตั้งเครื่องบูชาตามคตินิยมของชาวพุทธตามที่ปรากฏในพุทธประวัติว่า เมื่อ พุทธบริษัทมีความประสงค์จะบำเพ็ญกุศลอย่างหนึ่งอย่างใด มักจะนิมนต์ พระสงฆ์โดยมีพระพุทธเจ้าเสด็จมาเป็นประธานสงฆ์ในงานกุศลนั้นๆ ดังนั้น เพื่อให้มีความสมบูรณ์ในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์ ตามคตินิยมดังกล่าว ในการจัดงานที่เกี่ยวกับศาสนพิธีทาง พระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนจึงนิยมอัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐาน เป็นนิมิตแทน องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในพิธีนั้นๆ ด้วย เพื่อให้มี พระรัตนตรัย ครบบริบูรณ์พุทธศาสนิกชนจึงได้มีการตั้งโต๊ะหมู่บูชาและ อัญเชิญพระพุทธรูป ประดิษฐานบนโต๊ะหมู่บูชาโต๊ะสูงสุดแถวกลาง พร้อมทั้งตั้งเครื่องบูชา ที่โต๊ะในลำดับที่รองลงมาตามความเหมาะสม ซึ่งสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (วิน ธมฺมสารเถร) วัดราชาธิการาม ได้ให้ความหมายของ “รัตนะ” ว่า “เพราะพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสิ่งที่ควร กระทำความยำเกรง ให้เกิดขึ้นแก่พุทธศาสนิกชน เพราะมีค่ามาก เพราะ ชังไม่ได้เพราะเห็นได้ยาก เพราะสั่งสมได้เฉพาะคนดีถ้าไม่เคารพนับถือยำ เกรงก็ไม่เป็นรัตนะ ถ้าทำ มก่ง่ายกับพระรัตนตรัยก็ไม่เป็นรัตนตรัย ถ้าคน พาลคนชั่วนับถือก็ไม่เป็น รัตนะ”** ดังนั้น เพื่อให้เกิดความยำเกรงในพระ รัตนตรัยดังกล่าว บรรพบุรุษ ของเราที่มีความเคารพในพระรัตนตรัยแต่ โบราณ จึงได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาเมื่อมี พิธีการต่างๆ ทั้งที่เป็นศาสนพิธีหรือการ ประกอบพิธีที่ต้องการความเป็น สิริมงคล ได้มีการจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชาในพิธี การนั้นๆ เป็นประเพณีสืบทอดกันมา ไม่ว่าจะเป็นงานพระราชพิธีรัฐพิธี หรือ ราชภัฏพิธี ทั้งงานพิธีทำบุญ ที่เป็นงานมงคลและงานอวมงคล ล้วนนิยมตั้ง โต๊ะหมู่บูชาทั้งสิ้น ดังนั้น เมื่อมีการอัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐาน ควร จัดสถานที่ที่ประดิษฐาน ให้เหมาะสมและมีความสง่างาม บรรพบุรุษไทย

จึงได้มีการพัฒนาและจัดแปลง จากม้าหมู่มาเป็นโตะหมู่บูชาเพื่อความสะดวกในการเคลื่อนย้ายและให้มี ความสวยงาม ซึ่งต่อมาการจัดโตะหมู่บูชาถือเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ของชาติไทย และเป็นมรดกทางภูมิปัญญาและแนวคิดในการแสดงออกถึง ความเคารพสักการะต่อสิ่งอันเป็นที่เคารพนับถือแห่งตนของบรรพบุรุษไทย ซึ่งลักษณะการจัดโตะหมู่บูชานั้นได้พัฒนาจากการจัดตั้ง โดยมีวัตถุประสงค์ เพียงเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ในงานพิธีทางพระพุทธศาสนา ต่อมาการจัดตั้งโตะหมู่บูชาเพื่อวัตถุประสงค์อื่น แต่ทั้งนี้ก็เป็นไปด้วยความเคารพ สักการะในสิ่งที่นำมาประดิษฐานบนโตะหมู่ทั้งสิ้น

ความสำคัญของโตะหมู่บูชา

ปัจจุบันในพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ในพระราชพิธีรัฐพิธีหรือราชพิธี ไม่ว่าจะเป็นงานมงคลหรืองานอวมงคลก็ตาม นิยมตั้งโตะหมู่บูชาทั้งสิ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป พร้อมเครื่องบูชาตาม คตินิยมของชาวพุทธ ดังนั้น โตะหมู่บูชาจึงมีความสำคัญในแง่ของการเสริม แรงศรัทธาและสร้างความเชื่อมั่นของบุคคล ในหนังสือ “โตะหมู่บูชา” ของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุทัศน์ บุญโณภาส จำแนกความสำคัญของโตะหมู่บูชาไว้หลายประการ คือ

๑. เป็นสัญลักษณ์เตือนพุทธศาสนิกชน (ทั้งในกลุ่มของพระสงฆ์และ ขรราวาส) ให้มีจิตสำนึกและเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เนื่องจาก การจัดโตะหมู่บูชาที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาต้องอัญเชิญพระพุทธรูป ประดิษฐานบนโตะหมู่ตรงกลางที่สูงที่สุด เสมือนหนึ่งพระพุทธรูปเจ้าได้ประทับ อยู่ตลอดเวลาและเป็นประธานในพิธีด้วย เป็นการย้ำเตือนให้พุทธศาสนิกชน ซาบซึ้งถึงพระปัญญาของพระพุทธองค์ที่ทรงตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง

๒. เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการถวายความจงรักภักดีความเคารพบูชาในพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ โตะหมู่บูชาที่จัดตั้งเครื่องสักการบูชา ดังเช่น การจัดโตะหมู่บูชาในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และ พระบรมวงศานุวงศ์รวมทั้งบุคคลอันเป็นที่เคารพนับถือแห่งตน

๓. เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงวัฒนธรรมและประเพณีไทยที่มีมายาวนาน ไม่ว่าจะเป็นลวดลาย การแกะสลัก ลงรักปิดทอง และการฝังมุกของชุดโต๊ะหมู่บูชาเป็นลวดลายวิจิตรสวยงาม หรือการจัดตกแต่งพานพุ่มบูชาพระรัตนตรัย พานพุ่มเฉลิมพระเกียรติและการจัดแจกันดอกไม้แบบไทย ที่สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาไทย ศิลปะการประดิษฐ์ดอกไม้แบบไทย ซึ่งมี ความประณีตงดงาม

การจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชา

ในปัจจุบัน นิยมจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชาในกิจกรรมต่างๆ ดังนี้

๑. การตั้งโต๊ะหมู่บูชาในพิธีทางพระพุทธศาสนา
๒. การตั้งโต๊ะหมู่บูชาในพิธีถวายพระพร
๓. การตั้งโต๊ะหมู่บูชาในพิธีรับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ หรือของพระราชทาน
๔. การตั้งโต๊ะหมู่บูชาในการรับเสด็จฯ หรือตามเส้นทางเสด็จฯ
๕. การตั้งโต๊ะหมู่บูชาในพิธีถวายสักการะเนื่องในวันสำคัญ
เกี่ยวกับ สถาบันพระมหากษัตริย์
๖. การตั้งโต๊ะหมู่บูชาในการประชุมหรือสัมมนา
๗. การตั้งโต๊ะหมู่บูชาเพื่อการประกวด

อนึ่ง สำหรับการจัดสถานที่บูชาที่บ้าน จะเป็นการจัดสถานที่บูชาไม่เป็นพิธีการมากนัก แต่ควรมีสถานที่บูชาพระไว้ในบ้านในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน ซึ่งบางบ้านจะใช้สถานที่บูชาพระที่มีลักษณะเป็นหิ้งพระ (คือการใช้เหล็กหรือไม้ที่มีลักษณะมุมฉากติดกับฝาผนังและมีพื้นด้านบน แล้วนำพระพุทธรูปประดิษฐานไว้บนหิ้ง พร้อมด้วยเครื่องบูชาหลัก ได้แก่ ดอกไม้ธูป และเทียน) แต่บ้านที่มีสถานที่กว้างพอก็ควรใช้โต๊ะหมู่บูชา เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป พร้อมด้วยเครื่องบูชา ชุดโต๊ะหมู่บูชาที่นิยมใช้เป็นโต๊ะหมู่สำหรับบูชาพระในบ้าน คือ โต๊ะหมู่ ๕ และหมู่ ๗

ข้อกำหนดและข้อกเว้นการจัดโต๊ะหมู่บูชา

๑. ในกรณีที่ไม่มีโต๊ะหมู่บูชา สามารถใช้โต๊ะหรือตั้งที่มีลักษณะ และสัดส่วนเหมาะสมมาตั้งแทนได้
๒. ทิศทางในการตั้งโต๊ะหมู่ที่นิยม จะตั้งให้หันไปทางทิศเหนือและทิศตะวันออก
๓. การจัดเครื่องสักการบูชาจะต้องจัดอย่างสวยงามและเป็นระเบียบเรียบร้อย ที่สำคัญต้องดูแลเรื่องความสะอาดเป็นอย่างดี
๔. บรรดาเครื่องสักการบูชาที่นำมาวางจะต้องทำมาจากวัสดุชั้นดี อย่างเช่น เครื่องแก้ว เครื่องถ้วย หรือเครื่องโลหะ
๕. เครื่องสักการบูชาหลักจะต้องมีครบองค์ประกอบ จะขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปไม่ได้

การจัดโต๊ะหมู่บูชาในพิธีทางพระพุทธศาสนา

การจัดโต๊ะหมู่บูชาในพิธีทางพระพุทธศาสนา การบำเพ็ญกุศลทางพระพุทธศาสนาต้องมีการจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชาทั้งงานกุศลพิธีและบุญพิธี งานกุศลพิธีคือ พิธีกรรมต่างๆ อันเกี่ยวข้องด้วยการอบรมเพื่อให้เกิดความดีงาม ทางพระพุทธศาสนาเฉพาะตัวบุคคล รวมทั้งการปฏิบัติศาสนาพิธีของพระสงฆ์ และงานบุญพิธีคือ พิธีกรรมที่พุทธศาสนิกชนปรารถนาทำความดีเนื่องด้วย ประเพณีในครอบครัว หรือประเพณีที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนทั่วไป ไม่ว่าจะเป็น งานมงคล หรืองานอวมงคล ก็จะมีการตั้งโต๊ะหมู่บูชาในลักษณะประยุกต์ โดยไม่จำเป็นจะต้องจัดเต็มรูปแบบเหมือนกับการจัดโต๊ะหมู่บูชาเพื่อใช้ ในการประกวด ซึ่งการจัดโต๊ะหมู่บูชาในพิธีทางพระพุทธศาสนาจะมีการจัดตั้ง โต๊ะหมู่บูชาตามแบบอย่างดังต่อไปนี้

การจัดโต๊ะหมู่บูชาในการสมเด็จพะพุฒาจารย์ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นประธานมอบสัญญาบัตรพัดยศและผ้าไตร ในพิธีเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์แก่พระสังฆาธิการ ณ วัดแจ้งแสงอรุณ อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร

ภาพการจัดโต๊ะหมู่ ๒

ภาพการจัดโต๊ะหมู่ ๔

ภาพการจัดโต๊ะหมู่ ๕

ภาพการจัดโต๊ะหมู่ ๖

ภาพการจัดโต๊ะหมู่ ๗

ภาพการจัดโต๊ะหมู่ ๙

ภาพการจัดโต๊ะหมู่ ๑๕

ภาพการจัดโต๊ะหมู่บูชาในพิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย พระพรหมคุณาภรณ์ (ด.เจียม กุลละวณิชย์) อดีตเจ้าอาวาส วัดโสธรวราราม

ภาพการตั้งที่บูชาอัฐิพระพรหมคุณาภรณ์ (ด.เจียม กุลละวณิชย์) อดีตเจ้าอาวาสวัดโสธรวราราม ในพิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย

การตั้งโต๊ะหมู่ในพิธีถวายพระพร

การตั้งโต๊ะหมู่ในพิธีถวายพระพร เป็นการตั้งโต๊ะหมู่บูชาถวายพระพร เนื่องในโอกาสวันสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ หรือเมื่อมีการจัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์เนื่องในการจัดงานในโอกาสต่างๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา วันคล้ายวันประสูติพระบรมวงศานุวงศ์

ภาพการจัดโต๊ะหมู่ในพิธีถวายสักการะ

การตั้งโต๊ะหมู่บูชาในพิธีประชุมหรือสัมมนา

การตั้งโต๊ะหมู่บูชาในพิธีประชุมหรือสัมมนา ในพิธีการประชุม อบรม สัมมนา หรือการประสาทปริญาบัตรที่ไม่มีศาสนาพิธีในพิธี ดังนั้น เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความจงรักภักดีที่มีต่อสถาบันชาติศาสนา และพระมหากษัตริย์ อันถือเป็นประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไทย และเพื่อความเป็นสิริมงคลในการประกอบพิธีที่ไม่ใช่พิธีเกี่ยวกับนานาชาติ และการประชุมปกติของคณะกรรมการ นิยมตั้งธงชาติโต๊ะหมู่บูชา และพระบรมฉายาลักษณ์หรือพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ครบทั้ง ๓ สถาบัน คือ ชาติศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นการ แสดงความเคารพต่อสถาบันทั้ง ๓ ของสังคมไทยอันเป็นสิ่งที่ดีงามซึ่งได้มีการ ปฏิบัติและสืบสานต่อเนื่องกันมาจนเป็นประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามที่สังคมไทย ได้ร่วมกันอนุรักษ์ด้วยความภูมิใจในภูมิปัญญาแนวคิดที่มีต่อสถาบันของบรรพบุรุษ ซึ่งมีหลักการตั้งธงชาติโต๊ะหมู่ และพระบรมฉายาลักษณ์ดังนี้

๑. ตั้งโต๊ะหมู่บูชาไว้ตรงกลาง
๒. ตั้งธงชาติไว้ด้านขวาของโต๊ะหมู่
๓. ตั้งพระบรมฉายาลักษณ์ หรือพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้ทางด้านซ้ายของโต๊ะหมู่บูชา

อนึ่ง การจัดโต๊ะหมู่บูชานั้น ต้องจัดให้มีความสง่างาม มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม ประณีตและสะอาด เนื่องจากการจัดโต๊ะหมู่บูชา เป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาและการถวายความจงรักภักดีที่มีต่อสถาบัน ฉะนั้น ผู้จัดหรือเจ้าของสถานที่ไม่ควรจัดตั้งโต๊ะหมู่และเครื่องบูชาในลักษณะที่ กระทำไปเพราะเสียไม่ได้ ไม่มีความสง่างาม ซึ่งการกระทำจะเป็นผลกระทบบกกลับ และการวางเครื่องบูชาควรวางให้ถูกต้องตามประเพณี

นิยมซึ่งมีลักษณะ การจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชาในการประชุม อบรม และสัมมนา ดังนี้

การตั้งโต๊ะหมู่บูชาในพิธีประชุมหรือสัมมนา

การจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชาเพื่อการประกวด

การจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชาเพื่อการประกวด เป็นการร่วมกันสืบสานและอนุรักษ์การจัดโต๊ะหมู่บูชาอันเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงวัฒนธรรมและประเพณี อันดงามที่มีมายาวนานของสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นลวดลาย การแกะสลัก ลงรักปิดทอง และการฝังมุกของชุดโต๊ะหมู่บูชาที่มีความวิจิตรสวยงาม อันเป็นการสืบสานและอนุรักษ์ฝีมือช่างไม้ไทยประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง เป็นการอนุรักษ์ฝีมือการจัดพานพุ่มบูชาพระรัตนตรัย พานพุ่มเฉลิมพระเกียรติ และการจัดแจกันดอกไม้แบบไทยที่ให้เห็นถึงภูมิปัญญา ศิลปะการประดิษฐ์ ดอกไม้แบบไทย ซึ่งมีความประณีตงดงามของช่างดอกไม้ประดิษฐ์ของไทย การจัดโต๊ะหมู่บูชาเพื่อการประกวดนี้ ต้องมีการจัดในลักษณะเต็มรูปแบบ การตั้งหรือวางเครื่องสักการบูชาต้องมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม และมีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน จึงขอแนะนำเกณฑ์การตัดสินการประกวดโต๊ะหมู่บูชา ในงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา เนื่องในเทศกาลวิสาขบูชาของ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม มาลงไว้เป็นแนวทางเพื่อการศึกษา ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างการประกวดโต๊ะหมู่บูชา ของกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

๑. โต๊ะหมู่บูชา (๑๐ คณะ)

ประกวดเฉพาะโต๊ะหมู่ ๗ และหมู่ ๘ เท่านั้น โต๊ะหมู่ที่จัดต้องเป็นชุดเดียวกัน มีความประณีตในการจัดตั้ง

๒. แจกัน (๑๕ คณะ)

- ๒.๑ ความถูกต้อง จำนวนครบ ตั้งถูกต้องที่กำหนด
- ๒.๒ ความประณีต จัดด้วยดอกไม้สด มีความสวยงาม เหมาะสมกลมกลืน

๓. พานพุ่ม (๓๐ คณะ)

- ๓.๑ ความถูกต้อง ต้องเป็นพานพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ ประดับด้วยดอกไม้สด หรือชิ้นส่วนของต้นไม้สด ตั้งถูกต้องตามกำหนด
- ๓.๒ ความประณีต มีความประณีตสวยงามเหมาะสม ความยากง่าย และความละเอียดในการจัด

๔. เชิงเทียน / เทียนที่ใช้ประดับ (๑๐ คณะ)

มีจำนวนครบตามกำหนด ตั้งถูกต้อง มีความประณีตในการจัดตั้ง อนุญาตให้ใช้เทียนขี้ผึ้ง และเทียนไขสีขาวหรือสีเหลืองเท่านั้น เทียนที่มีลวดลายหรือเทียนเกลียวจะไม่ตัดสิน

๕. กระจกธูป / เชิงเทียนที่จุดบูชา (๑๐ คณะ)

- ๕.๑ ห้ามใช้กระจกธูปที่มีรูปหน้าสิงห์หรือสัตว์ใดๆ

๕.๒ เชิงเทียนและกระถางรูปตั้งอยู่ในแนวเดียวกัน (ในหนังสือ
โตะหมูและระเบียบก่อนๆ ตั้งคนละแนว แต่ในที่นี่ให้ตั้งในแนวเดียวกัน)

๖. ความเหมาะสมกลมกลืน (๒๕ คะแนน)

พิจารณาในภาพรวมทั้งหมดของโตะหมู ความสมดุลของ
พระพุทธรูป เครื่องบูชา และโตะหมู โดยเฉพาะเครื่องบูชาทุกชนิดจะต้อง
ไม่สูงกว่าพระพุทธรูป รวมทั้งพระพุทธรูปต้องเป็นปางที่เหมาะสม

หมายเหตุ : สิ่งที่จะไม่นำมาเป็นข้อมูลในการตัดสิน คือ การตั้งธงชาติ และ
พระบรมฉายาลักษณ์ การประดับบริเวณโดยรอบโตะหมูบูชา ม่านหรือผ้า
ประดับ รวมทั้งมูลค่าของโตะหมูและเครื่องบูชา

ผังการจัดโตะหมูบูชา

สัญลักษณ์ที่ใช้ในแผนผัง

หมายถึง พระพุทธรูป

หมายถึง พานดอกไม้ / พานพุ่ม

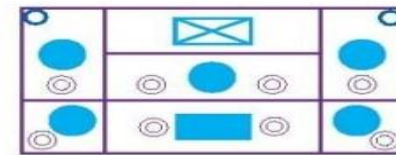
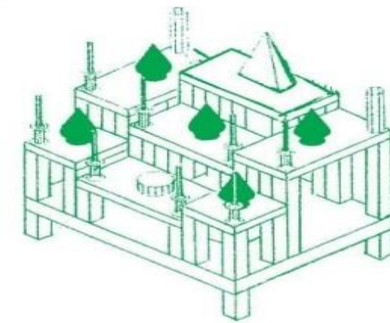
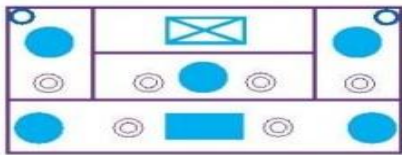
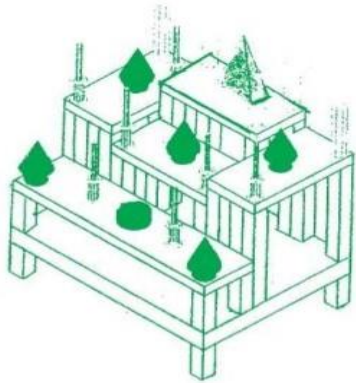
หมายถึง แจกันดอกไม้

หมายถึง เชิงเทียน

หมายถึง กระถางรูป

ผังการจัดโต๊ะหมู่ ๕

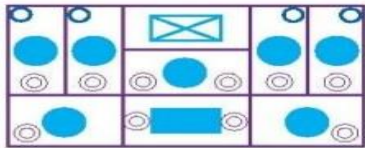
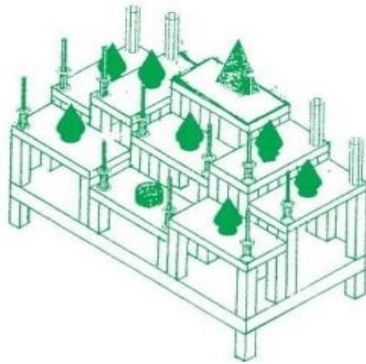
เครื่องบูชาประกอบด้วย

- กระจกวางรูป ๑ กระจก
- เชิงเทียน ๓ คู่
- พานดอกไม้ / พานพุ่ม ๕ พาน
- แจก้น ๑ คู่

ผังการจัดโต๊ะหมู่ ๗

เครื่องบูชาประกอบด้วย

- กระจกวางรูป ๑ กระจก
- เชิงเทียน ๔ คู่
- พานดอกไม้ / พานพุ่ม ๕ พาน
- แจก้น ๑ คู่

ผังการจัดโต๊ะหมู่ ๙

เครื่องบูชาประกอบด้วย

- กระจ่างรูป
- เชิงเทียน
- พานดอกไม้ / พานพุ่ม
- แจก้น

๑	กระจ่าง
๕	คู่
๗	พาน
๒	คู่

การแสดงความเคารพและการบรรเลงเพลง ในพิธีการต่างๆ

ในการจัดงานพิธีการต่างๆ ที่เป็นทางการหรือกึ่งทางการ ส่วนมากนิยมให้มีการบรรเลงเพลง เพื่อถวายความเคารพแด่องค์ประธาน หรือ เพื่อเป็นการต้อนรับผู้ทำหน้าที่เป็นประธานในพิธีการนั้นๆ ซึ่งได้มีระเบียบหรือแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการบรรเลงเพลงต่างๆ ที่ควรทราบดังนี้

๑. เพลงสรรเสริญพระบารมี บรรเลงเพื่อถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร หรือผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้แทนพระองค์ และที่ถือปฏิบัติเป็นกรณีพิเศษเมื่อผู้ขอรับผ้าพระกฐินพระราชทาน เปิดกรวยดอกไม้ธูปเทียนแพ ถวายสักการะพระบรมฉายาลักษณ์หรือพระบรมสาทิสลักษณ์แล้ว ขณะผู้ขอรับพระราชทานผ้าพระกฐินอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน (ผ้าไตร) ประคองผ้าไตรพาดไว้ ที่มีมือทั้งสอง ให้ดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี (เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว) และให้ผู้ขอรับผ้าพระกฐิน พระราชทานยืนตรงเพื่อเป็นการถวายความเคารพ เมื่อดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีจบ ให้คำนับ โดยค้อมศีรษะ (ทั้งชายและหญิง สำหรับผู้ขอรับพระราชทานผ้าพระกฐินเป็นข้าราชการ และอยู่ในเครื่องแบบ) สำหรับประธานที่เป็นหญิงที่ไม่ได้แต่งเครื่องแบบให้ถวายความเคารพโดยวิธี ถอนสายบัว

การยืนเคารพเพลงสรรเสริญพระบารมีในกรณีที่มีได้อยู่ ณ ที่เฝ้าฯ เช่น เมื่อเพลงสรรเสริญพระบารมีบรรเลงเป็นการเปิดงานหรือปิดงาน หรือเมื่อมหรสพเริ่มหรือเลิกการแสดง ให้ทำความเคารพด้วยการยืนตรง เมื่อเพลงจบ ให้คำนับ โดยค้อมศีรษะ

๒. เพลงมหาชัย บรรเลงเพื่อเป็นการถวายความเคารพพระบรมวงศ์* ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ นายทหารที่มียศจอมพล จอมพลเรือ จอมพลอากาศ หรือเป็นการบรรเลงเพื่อเป็นการต้อนรับประธานของงาน ผู้ที่มีเกียรติสูง เช่น พระบรมวงศานุวงศ์ นายกรัฐมนตรีหรือเมื่อผู้เป็นประธานของงานกล่าวคำปราศรัยจบ ก็จะบรรเลงเพลงมหาชัยเป็นกรณีพิเศษ

๓. เพลงมหาฤกษ์ เป็นการบรรเลงเพื่อต้อนรับผู้เป็นประธานซึ่งมิได้กล่าวไว้ในข้อ ๒ และใช้บรรเลงในการเปิดงานที่เป็นพิธีใหญ่ เช่น พิธีเปิด สถานที่ทำการของรัฐบาล พิธีเปิดทางคมนาคมที่สำคัญๆ และงานที่ถือเป็น งานมงคลทั่วไป

ดังนั้น เมื่อได้ยินเพลงมหาฤกษ์หรือเพลงมหาชัย วิธีปฏิบัติให้ยืนตรง จนกว่าจะจบเพลง ในกรณีที่เป็นพิธีของทางราชการ ผู้ที่เป็นทหารหรือ ข้าราชการพลเรือนที่อยู่ในเครื่องแบบ ให้ปฏิบัติตามระเบียบของราชการทหาร หรือข้าราชการพลเรือน แล้วแต่กรณี

* พระบรมวงศ์ ได้แก่

- พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว
- สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
- สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดา พัชรสุธาพิมลลักษณ พระบรมราชินี
- สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
- สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี
- พระราชโอรส พระราชธิดาในพระมหากษัตริย์ทุกรัฐกาล

บรรณานุกรม

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ อธิบาย
เครื่องบูชา, อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพพระราชภัทรอาจารย์ (เปล่ง กุวโม),
พิมพ์ที่ บริษัท จี.เอ กราฟิค จำกัด, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๕

กรมการศาสนา. ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา, โรงพิมพ์การ
ศาสนา, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๕

ประภาส แก้วสุวรรณ. การจัดโต๊ะหมู่บูชา, โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์
การเกษตร แห่งประเทศไทย จำกัด, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๑

กรมยุทธศึกษาทหารบก. คู่มือการปฏิบัติศาสนพิธีในพิธีการทาง
ทหาร, พิมพ์ที่ ห.จ.ก.อรุณการพิมพ์, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๙

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (วิน ธมฺมสารเถร). หัวใจพระรัตนตรัย,
สามัญสำนึก รำลึก พระคุณ, พิมพ์ที่ ห.จ.ก.รุ่งเรืองสาสน์,
กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๘

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. แนวทางการจัด
กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ พระมหากษัตริย์, โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๙ “-----” มารยาทไทย, โรงพิมพ์
ชุมนุมสหกรณ์การเกษตร แห่งประเทศไทย จำกัด, กรุงเทพมหานคร

สำนักพระราชวัง. รวมเรื่องและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับราชสำนัก, ห้าง
หุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗

อ้างอิง

<http://main.bangkokideaeasy.com/file/articlecenter/file513.pdf>

<https://home.kapook.com/view160945.html>

https://culture.kru.ac.th/th/?page_id=4085

